

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.062 у Хмельницькому університеті
управління та права імені Леоніда Юзькова

РЕЦЕНЗІЯ

докторки філософії з права, доцентки
РОМАСЬ Марії Іванівни на дисертацію
КАЩУКА ДЕНИСА АНАТОЛІЙОВИЧА на тему
«Усунення від права на спадкування» поданої на здобуття освітньо-
наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за
спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Спадкове право є підгалуззю цивільного права, яка заснована на принципі добра та справедливості (*jus est ars boni et aequi*). З моменту смерті спадкодавця увесь процес спадкування направлений на перехід прав та обов'язків від померлого до осіб, яких він визначив самостійно або відповідно до закону. Серед усіх інших спадкування виконує соціально-забезпечувальну функцію через захист непрацездатних, малолітніх, неповнолітніх членів сім'ї та родичів та справедливого розподілу спадщини. Усунення від спадщини є самостійним проявом принципу справедливості, за яким встановлене законне усунення спадкоємця від права на спадкування не у зв'язку з волевиявленням спадкодавця, а відповідно до імперативного нормативного регулювання. За власним волевиявленням заповідач може без зазначення причини позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування (ч. 2 ст. 1235 ЦК України).

З огляду на реформування правової системи України та поступову інтеграцію до європейського правового простору, актуалізується потреба в оновленні й удосконаленні національного спадкового законодавства з урахуванням принципів верховенства права, правової визначеності, балансу інтересів і гарантій захисту прав людини.

Усунення від права на спадкування полягає у виключенні з кола спадкоємців осіб, які своєю поведінкою виявили негідність щодо спадкодавця або інших спадкоємців. У роботі було досліджено такі актуальні питання як положення про «негідного спадкоємця» з урахуванням морально-етичних та правових критеріїв, балансу між правом особи на спадкування та необхідністю його обмеження у випадках недостойної поведінки, а також необхідністю захисту прав спадкодавців, зміцнення довіри до правової системи та справедливого розподілу спадкового майна.

Актуальність роботи також полягає у розширенні переліку випадків усунення від спадкування, а також запровадження спеціальних процедур доказування у справах цієї категорії, виявлення суперечностей між нормами цивільного, сімейного та кримінального права. У роботі виявленні прогалин

чинного законодавства України щодо усунення від спадкування та запропоновано конкретні шляхи їх подолання.

У дисертації досліджено такі актуальні проблеми як усунення від спадкування осіб, які були засуджені за державну зраду або колабораційну діяльність, фіктивний шлюб у воєнні часи тощо.

Вищезазначене обумовлює актуальність дисертаційного дослідження КАЩУКА Дениса Анатолійовича на тему «Усунення від права на спадкування».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна. Рецензована робота є комплексним теоретико-прикладним дослідженням щодо усунення від права на спадкування.

Обґрунтованість одержаних результатів підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, аналізом праць вітчизняних вчених, судовою практикою, комплексним аналізом національного законодавства не лише України, але й численних інших держав та окремих територій. Усі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані у дисертації, достатньою мірою обґрунтовані та відповідають меті і завданням роботи, що забезпечується адекватністю обраних та ефективно застосованих автором методів дисертаційного дослідження.

Результати дисертаційної роботи спрямовані на внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України, врегулювання правових колізій та можуть бути використані під час підготовки підручників, науково-практичних коментарів Цивільного кодексу України, у практичній діяльності правників, а також під час викладання навчальних дисциплін, таких як: «Цивільне право» та «Теорія та практика спадкового права».

Дисертант показав глибокі теоретичні та практичні знання досліджуваної тематики, вміння самостійно узагальнювати і аналізувати нормативні акти, загальну та спеціальну літературу, судову практику, робити науково обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Дисертація є завершеним, актуальним, самостійним та аргументованим дослідженням.. Висновки дисертації містять головні наукові результати, отримані дисертантом особисто, синтезують накопичену у змісті інформацію відповідно до сформульованих у вступі загальної мети і конкретних завдань.

Заслужують на увагу такі пропозиції та висновки автора:

Логічним є те, що дисертант дослідив природу суб'єктивного права на спадкування, зокрема, те, що воно «виникає у день відкриття спадщини та може здійснюватися в межах строку прийняття спадщини на умовах визначених цивільним законодавством». (с. 65). Це абсолютно точно відображає доктринальні підходи до визначення сутності суб'єктивного цивільного права.

У рецензованій дисертації влучно проаналізовані принципи, які є застосовними до усунення від права на спадкування, зокрема, те, що принципи справедливості та доброї волі лежать в основі багатьох вимог, дотримання яких відрізняє спадкоємця від «негідного» спадкоємця» (с. 67), а також те, що

«усунення від права на спадкування пов'язане з бажанням законодавця дотримуватися принципу справедливості і не допускати до успадкування тих, хто, на його думку, цього не вартий» (с. 100).

Варто підтримати твердження здобувача, що «позбавлення негідного спадкоємця права спадкувати після смерті спадкодавця не є наслідком зловживання цивільним правом, оскільки спадкоємець, який є негідним, юридично і фактично не може реалізувати належне йому спадкування через наявність законодавчих заборон реалізації права спадкування» (с. 68).

Заслуговує на увагу пропозиція усунення від права на спадкування як гарантію забезпечення суб'єктивного права на спадкування (с.69) та поділ підстав усунення від права на спадкування на абсолютні та відносні, де абсолютною автор називає втрату пасивної спадкової правосуб'єктності, а відносною – усунення від спадкування за позовом зацікавлених осіб (с. 59, 69).

Підтримуємо позицію дисертанта щодо розширення розуміння порушення принципу свободи заповіту, зокрема, протиправним обмеженням свободи складання заповіту може бути розголошення змісту заповіту, що потягнуло за собою настання негативних наслідків для спадкодавця або інших спадкоємців (с. 190), а також те, що умисне перешкоджання спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт означає особливу форму порушення принципу свободи заповіту та принципу забезпечення його таємниці (щодо внесення змін або скасування попереднього заповіту) (с. 152).

Позитивно оцінюється зв'язок підстав усунення від права на спадкування у випадку умисного позбавлення життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя з наявністю складу злочину, пов'язаного з умисним позбавленням життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя; влучно вказано і те, що процесуально-правовою підставою є наявність обвинувального вироку суду у кримінальному провадженні, який набув законної сили і яким особу було визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 115 КК України (Умисне вбивство) (с. 129, 132).

У контексті російсько-української війни також заслуговує на увагу пропозиція здобувача щодо можливості усунення від спадкування осіб, які були засуджені за державну зраду або колабораційну діяльність (с. 134).

Високо оцінюється категорія «безумовного прощення» як моральної позиції без будь-яких умов» (с. 131), а саме як дії спадкодавця щодо включення спадкоємця до заповіту, знаючи, що ця особа вчинила замах на життя спадкодавця.

На особливу увагу також має заслуговувати така форма протиправної поведінки спадкоємців, як тривале та безпідставне неповідомлення про факт смерті спадкодавця, що на практиці зустрічається у випадках шахрайства для отримання певних соціальних виплат та пільг, які за життя належали спадкоємцю (с. 134). Вважаємо, що подібна підстава може розглядатися як окрема причина усунення від спадкування.

Правильною є думка, що правова конструкція «усунення від права на спадкування» є суміжною категорією з «позбавленням права...» (с. 107).

Справедливою вважаємо пропозицію здобувача доповнити ч. 2 ст. 1224 ЦК України такою підставою до усунення від права на спадкування, сформулювавши її наступним чином: «... або примусила спадкодавця до виключення з тексту заповіту інших осіб з числа спадкоємців чи зменшення її долі у спадщині» (с. 152, 190).

Дисертант також слушно піднімає питання що стосується долі спадщини, яка була передана негідним спадкоємцям до того, як було прийняте рішення про їх усунення від права на спадкування з можливим застосуванням норм, що регулюють повернення безпідставно набутого майна (с. 151-152).

Позитивним є аналіз цивільного законодавства інших держав у частині підстав усунення від спадкування, зокрема інституту негідних спадкоємців у Німеччині (с. 72-75), Франції (с. 75), Іспанії (с. 76), Австрії (с. 76), Чехії та Польщі (с. 79), а також Великій Британії та Сполучених Штатах Америки (с. 80).

Слід позитивно відзначити обґрунтовану автором необхідність законодавчого закріплення визначення поняття «негідний спадкоємець», як учасника спадкових правовідносин, який був усунутий від права на спадкування або втратив на це право (негідний спадкоємець), тобто особа, щодо якої застосовано виключення з числа осіб спадкоємців.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

При цьому робота не позбавлена дискусійних положень, які потребують уточнення, зокрема:

1. У визначенні спадкових правовідносин, яке наводить дисертант, вказано, що це особливий різновид цивільно-правових відносин посмертного правонаступництва у майнових відносинах, та здійснення окремих посттанативних прав спадкодавця» (с. 62). У той же час сам автор пише, що «під терміном «майно» у спадковому праві розуміється сукупність майнових та особистих немайнових прав та обов'язків спадкодавця, що не припиняються з його смертю і переходять до його спадкоємців» (с. 61). З цього випливає, що дисертант особисті немайнові права, які входять до складу спадщини, розглядає лише у вимірі здійснення посттанативних особистих немайнових прав (за Р.О. Стефанчуком), які виникають внаслідок та в момент смерті фізичної особи в інших осіб, які конкретно визначені законом чи встановлені померлим, і, як правило, спрямовані на захист доброго імені померлого (с. 62). Більш детальне пояснення та аналіз посттанативних прав влучніше розкрило б питання не лише складу спадщини, а й інших фундаментальних понять спадкового права у дисертації.

2. Автор називає суб'єктивне право на спадкування «ключовою гарантією правонаступності у цивільному праві, що забезпечує юридичну визначеність» (с. 65, 114, 194). Таке положення видається спірним, адже суб'єктивне право не може бути саме гарантією – для цього потрібна окрема самостійна гарантія, яка і забезпечує суб'єктивне цивільне право. Наприклад, гарантією суб'єктивного права власності є його непорушність, що означає гарантію того, що ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні (ч. 1 ст. 321 ЦК України). Суб'єктивне право на спадкування

може бути передумовою для правонаступності у цивільному праві, втім «гарантією, яка забезпечує» суб'єктивне право не може бути, оскільки саме його потребує.

3. Позиція віднесення дисертантом усунення від права на спадкування до числа форм цивільно-правової відповідальності (с. 82, 84) не до кінця обґрунтована доктринально, а саме, що є формою юридичної, зокрема, цивільно-правової відповідальності, і як здобувач дійшов такого висновку. Синонімом до «форми цивільно-правової відповідальності» є «види цивільно-правової відповідальності», якими є договірна та недоговірна (деліктна). Дисертант вказує, що усунення від права на спадкування є деліктною відповідальністю (с. 95), однак в даному випадку може відбуватись підміна понять – форми відповідальності та її підстав.

4. Якщо усунення від права на спадкування є формою цивільно-правової відповідальності, то досить не чітко виявлено її умови виникнення (с. 106). Зокрема, протиправність розглядається через порушення позитивних обов'язків (с. 112), а також через невиконання обов'язку через порушення заборон (с. 106), або порушення особистих немайнових обов'язків особи або посяганням на особисті немайнові блага (с. 106). Однак питання яким чином дисертант виявив такі протиправні дії саме у цивільному праві (а не кримінальному або сімейному) залишається відкритим. Також автором не було чітко сформовано складів деліктів, про які згадувалось у роботі (с. 106, 111, 196).

5. Дисертант пише, що цивільна відповідальність має майновий характер, тобто включає в себе санкції майнового характеру (с. 91), спрямовані на відновлення порушених прав чи інтересів постраждалої сторони (с. 94) і при цьому одночасно вказує, що усунення від права на спадкування є заходом відповідальності (с. 105, 106), що натякає на немайновий зміст такого заходу відповідальності. Втім далі дисертант пише, що матеріально-правовий (економічний) характер цивільно-правової відповідальності полягає у неможливості приймати участь у перерозподілі майнових благ (спадкової маси), на які особа мала б можливість претендувати за інших обставин» (с. 106), що також не видається переконливим для виокремлення нового заходу відповідальності. Загальноприйнятими заходами відповідальності у цивільному праві є відшкодування збитків, моральної шкоди, стягнення трьох відсотків річних (у деяких видах правовідносин присутні особливі заходи, наприклад, виплата компенсації за порушення авторського права). Виявлення нового заходу цивільно-правової відповідальності потребує більш глибокого обґрунтування.

6. Не до кінця розкритим залишилось питання визначення суб'єктів такої форми, як пише автор, цивільно-правової відповідальності як усунення від права на спадкування, а саме – хто потерпілий та заподіювач шкоди. Автор правильно пише, що при цивільно-правовій відповідальності правопорушник несе відповідальність перед потерпілою особою, а не перед державою (с. 91). Якщо слідувати логіці, що потерпілим є спадкодавець, то така особа є померлою (з припиненою цивільною правоздатністю). У даному випадку

виникає питання перед ким несе відповідальність заподіювач шкоди (негідний спадкоємець), яке не було повною мірою розкрито у дисертації.

Висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження КАЩУКА Дениса Анатолійовича, а мають дискусійний характер.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження **Дениса Анатолійовича КАЩУКА** на тему «**Усунення від права на спадкування**», відповідає вимогам, встановленим Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для науки цивільного права, а його автор – **Кащук Денис Анатолійович** заслуговує на присудження йому освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Рецензентка

**доцентка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова,
докторка філософії з права, доцентка**

Марія РОМАСЬ